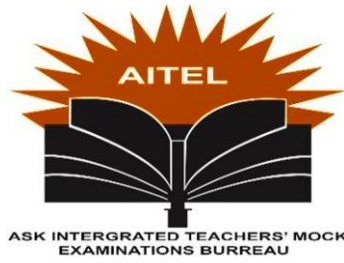

355/2
LUSOGA
PAPER 2
2024
Saawa 2^{1/2}

Uganda Certificate of Education

LUSOGA

Olupapulo Olw'okubiri

Okusoma bwino, Okufunza, n'Eby'obughangwa

Esaawa ibiri n'ekitundu (2^{1/2})

ENDAGIRIRO

Olupapulo luno lugabiibwamu ebitundu bisatu A,B, ni C. Lulimu ebibuuzo bina.

Ekitundu A ni B bya buwaze.

Mu kitundu C mulimu enamba ibiri. Kolaku ndala 3(a) oba (b).

Iramu ebibuuzo bisatu aghalala.

Ebibuuzo ebiswika mu byolagiirwa okukola tibirikeberwa.

Ghandiika eby'okwiramubyo mu mpapulo edhikugheereibwa.

EKITUNDU A: Okusoma Bwino

1. *Soma olufumo luno omale oiremu ebibuuzo ku nkomerero yaalwo.*

Kyobula yali mughala mulungi oti itungulu. Obulungibwe kwasikirizanga abasaadha abaghanvu, abampi nga kwotaire n'abanhwi abaagunhweranga mu maka ga mwami Kagaabe beerolere ku mwana mughala ole, eyali afuuse eitaala ly'ekyalo. Abavubuka ab'esente bayuyikanga aye ng'ezira asobola kumufuza kimante. Ng'omusoga bwalugera ati akufumbira ey'omutwe, omufumbira ya bigere mwayagayaza oluvululu, Kyobula yabasaliranga amagezi, ng'ezira musaadha yeeneyeena amutuukaku. Abaagezengaku nga abatyereraku oti mmale. Omughala ono yali mwikaikamu, nga mwangu inho mu byakola, agha abantu ekitiibwa ate nga mukozi gha mirimo ekiswikiriire. Buli kyeyagemangaku, kyamwidhiranga. Olwekyo abasaadha baalozozanga bati okumufuna, gwali mukisa mumaka.

Lunaku lulala, Kyobula yaja ku buliribwe yaawuumulamuuku ng'amaze ekyemisana. Yali akaali okwo, yaaloota ng'ewaibwe bakyaziiza omusaadha omukaire ng'envu dhaamalaku omutwe gwonagwona. Yali mubba oti dulaamu ate nga bwayogera, amaino agaghansi gabita mu gaghaigulu. Ektivundu ekyali kimuvaamu nga toghaya! Abazaire ba Kyobula baali baganhie abayize mughala waibwe kubanga yali mukombe muvundu. Bwebaali bamugemya omusaadha, Kyobula yaira engulu nga agezemwire yaatuuma mu buliri nga ayenda kulumuka. Mughala mwine gweyasulanga naye mu kisenge yaamuwunga omukono.

“Ndoose! Ndoose! Aye nsaba ekirooto kitakutuukirira.” Kyobula yaakoba.

“Nakuboine ira ng'oli kutaghuka kyova tikusumbwighe. Obweira oli oti oli kulwana na muntu. Sooka ompayire bwekibaire!” Mwine yairamu.

“Dhaadha yankoba ati bwendootanga ekintu ekitiisa mmalanga enaku isatu male naaghayira omuntu kale tisobola kukikughayira buti.” Kyobula yaamwiramu.

“Olimba! Ekyo nze tyakiwuliraku, ate nga tivangaghooku.”

“Oidhukira olughumuula olwagha, bwetwali tujjiire okugherera enku...”

“Eee! Tomalaayo. Ndhidhukiire.” Yairamu.

Mukwano gwa Kyobula yaafulumu ekisenge. Kyobula bweyafumintiriza ku kirooto, yaidhukira omulalu gweyayagaana ku nsulo nga afaananira irala ole gweyabona mu kirooto. Omulalu oyo yenka neeyavumanga Kyobula ati mubi ate yaamukobanga ati ayenda kubayiza babi oti Kyobula. Yasitukiramu yaagama ekalamu n'olupapula yaaghandiikira omwaghule embaluwa emwinhonhola ekirooto ekyali kimuwunziiza. Bweyamala yaatuma mulala ku balenzi abakola ghaka agitwalire omwaghule. Mu magalangatana amangi, omulenzi yasuula embaluwa ku mulyango gw'eidiro maama wa Kyobula yaagironde era yaagisomamu. Obubaka obwalimu bwamunhiiza inho yaalwa yaayatulira Kyobula ati yali tinaamuzaala. Yaja mu maiso yaamukoba ati kyeyaloota tikyali kirooto bulooto aye oyo n'omusaadha mwene gwebaali bamutegekeire okufumbirwa. Amangu ago oti nsekere mu mpaata, yamughalula yaamutwala mu lugo yaamulaga agate omusaadha oyo geyabagha. Bweyamutoola eyo yaamutwala yaamwagaliza mu kasenge mwaliviira ng'aja okufumbirwa. Omukazi bweyali

anhiga kufulu, omusota gwamumoodha ekigere yaakakibwa okwiguliragho ng'ayenda Kyobula amuyambe. Kyobula kyeyali ayendeza empasa, kibuyaga yasuula. Bweyafuluma, yeefuula ng'ali kunoonia akagoye ak'okumusibagho, yaakoba ati ghano ghafiira muloge! Yaamyansuka nga talinze inhuma yaaghonera agho.

Ebibuuzo:

- a. Ghaya ebintu ebyasinga kutabula Kyobula mu kirooto. (obuta 04)
- b. Ng'omusomi asomyeku, bwoba niighe embeera nekutuukaku, ogibitamu otya? (obuta 05)
- c. Olufumo luno lulimu bantu bameka? Baghandiike. (obuta 04)
- d. Ng'otoireku embeera Kyobula gyeyabitamu, ghaaku ebintu bitaanu ebitera okutuuka ku baana ab'obughala byebaagaana nga balikuvubuka. (obuta 04)
- e. Oyega ki mu lufumo luno? (obuta 02)
- f. Inhonhola amakulu g'ekigambo "yamyansuka" nga bwekikozeseibwa mu lufumo luno. (Akata 01)

EKITUNDU B: Okufunza (obuta 10)

2. Soma ekikutu kino n'obwegendereza omale oiremu ekibuuzo ekikubuziibwa ku nkomerero yaakyo.

Embeera ey'abaana abasomi eri kwewuninkiriza buli muntu. Ti basomesa bonka, abazaire aye n'abaana beene beeghuunia kiki ekyabatuukaku. Ensoma yaibwe esebengereire ate yaatiisa. Abaana bafuna ni ziiri yeene weghuunia ni kyebaaja okukola kwisomero nga tokibona. Omwana yaafuna obubonero bwasinga emyaka. Omwana ow'emyaka eikumi n'omukaaga yaafuna obubonero bubiri! Abantu bali kunoonereza era nga ensonga esooka eva ku bazaire abalemereirwa okutereza ensonga dhaibwe edh'omumaka ni bakomenkereza nga baaghukainhe. Endhaghukana dhikosa inho abaana baaba nga tibakaategeera mu bibiina. Abazaire abandi balemereirwa okwekamba okusasula empiiya dha fiiza n'eby'okukozesa. Omwana amala omwezi ng'atyaima ghaka ate bwairayo kwisomero yaaba ng'azira byakukozesa ng'enkalango, sukaali ebitabo n'ekalaamu. Omwana adaagadaaga n'ekyokukola kyamubula. Abazaire abandi bakozesa inho abaana emirimu, baaja okutenduka nga tibaghanga kusomaku bwire. Balambaala okutuusa kunco.

Abaana abasomi abandi bali n'ekighuuka mu bwongo. Bwebava ghaka tibatuuka kwisomero. Bamala gaja mu butale baasiibeeyo, batajiire kwisomero. Abandi mu kulya fiizi, beerema. Buli sente dhebabaagha baiza bwa kuminhwa. Leero olingirira abaana ghaabeeghuunia. Omwana aba mwisomero yeekweka mu laatu kuba tayenda kusoma. Omusomesa bwamukobaku, obwoni alwiguliire ku pata. Tibenda kubakobaku waire okubalaga enjira yebateekeirwa okubitamu. Abandi baayega okwibira kale abasomesa bwebanhwezaamu enkuuma y'ebibuuzo ng'obwo bagwa kyangalama. Abasomi leero beegema endoolo. Bwebasoma mu kibiina tibairayo kughembula bitabo okutuusa ebibuuzo nga bituuse. Bwekituuka ku bwenzi ekyo toghaya kuba kino n'ekisinze kubiiya mbeera. Omwana amalira ebiroghoozo ku mwana mwine n'ekyamuleeta kwisomero yaakyerabira. Abaana empisa baadhisuula

muguluka ate nga omwana ow'empisa yenka n'asobola okubita. Omwana aja yatondogola omusomesa ekivaamu omusomesa oyo tairamu kumubuulirira.

Eriyo ebintu ebireeteira irala obuzibu, *nfuniramu gha?*, *buli mbuzi ku nkondo yaayo n'ono mweta ntya*. Abantu abandi tibakaafaayo ku basomi olwebyo ebintu ebisatu. Omuntu bwaba tafunamu, aba tasobola kudaaga. Engeri abaana yebanhoomamu abasomesa, abasomesa boona baakoowa okubayamba. Omulembe gwa tekinoologiya gwonoine abaana. Abandi baidha n'amasimu, abandi bali n'esente okusingaku abasomesa; kale beenhumiriza mwebyo mu kifo eky'okusoma. Ebintu nkuyandha biremeesa abaana okubita emisomo gyaibwe nga bwebasainhe, aye ebyo n'ebikulu. Abasomi mweyambe musome kuba obwo n'obulamu bwaimwe. Bwemuteeyambe ezira anaabayamba

Gonza Alice.

Eky'okukola:

Mu bigambo nga 100 ghandiika ensonga lwaki abaana bagwa inho emisomo gyaibwe.
(Obubonero 20)

EKITUNDU C : Obughangwa

(obuta 20)

Kola eky'okukola **kirala** kyonka mu kitundu kino

3 . Mu busoga ghano ba dhaadha baife abeira baalinga n'ebintu bingi byebaalonsanga okusobola okukuuma abantu baibwe mu mbeera enhungi. Ebindi byalinga bituufu ate nga ebindi tibuufu aye byali bya mugaso inho mu bulamu bwaibwe okugeza nga omwana omulenzi okutyama ku kinu agwa empalama ekintu ekyakumanga obuyondho mu baana abato kuba baali nga batya okukityamaku nga balowooza bati baja kugwa empalama. Nga omusoga omutuufu, lonsaaku emironso ikumi ng'ogha n'ekyentiisa ba dhaadha kyebaalwoozanga okuva mu mulonso ogwo.

Oba

4. Omwana bwazaalibwa ghano mu Busoga agheebwa eriinha era ba dhaadha baife baalinga n'emisoso mingi gyebaabitangamu okutuuma omwana oyo eriinha era mu misoso gino gyayambangaku abakazi obutasiba basaadha baana bebataazaala. Nga eyasomaku ku bughangwa obw'ekisoga, inhonhola engeri Abasoga yebaatumangamu abaana amainha.

BIKANZE GHANO